

בעיניו של המתכנן הרומי נודעה חשיבות מרובה לציר-הערבה, משום שהיה בעת ובעונה אחת הן קו מאחה ומאחד ועורק תחבורה וקישור מרכזי בין שני חלקי-המערך והן קו-הפרדה טופוגרפי חריף בין שני חלקים אלה, שחזיתותיהם נפגשו באילת בזווית חדה, בלתי-נוחה מבחינה בטחונית. אויב שיעזב לפרוץ אל בקעת-הערבה לא זו בלבד שהיה יכול לחסום את ציר-התנועה העיקרי של הלגיון ה־X אל כל אחת מגזרות הלימס, אלא היה מאיים גם לפצל את המרחב לשניים.⁷

נוסף על כך מן הראוי להצביע על חשיבותה של הערבה כחוליה במערכת התקשורת הקיסרית בין הים-התיכון לבין ים-סוף וכאיזור של מכרות ושל מחצבי-מתכת. גם אלה הגבירו, כמובן, את הצורך בהבטחתה היעילה.⁸

המרחב הקדומני

הנוטיטיה אינה מפרטת את ההיערכות במרחב הקדומני של הלימס, אותו מרחב המכונה בפי הסופר הרומי מאלאלאס, בן המאה ה־7, בשם "הלימס החיצוני".⁹ מתוך מקורות מאוחרים יותר — כגון צווי מסים של באר-שבוע מן המאה ה־10 — למדים אנו, שאותה שעה הוצבו ב"מרחב החיצוני" כוחות-הבטחה בלתי-סדירים או סדירים-למחצה של שבטי-חסות ובעלי-ברית, ואפשר פוסח סופר הנוטיטיה על יחידות אלו במתכוון. אין גם ברשותנו כל הוכחה לשלמותה של הרשימה בגזרה הנדונה, וייתכן, שבמקביל למצב שבגזרות אחרות חלו השמטות ושיבושים גם באותו קטע של הנוטיטיה הן בארץ-ישראל.

7. מצב זה נוצר, למעשה, בשנת 634, עם חזירתם של הכובשים המוסלמים, בפיקודו של יאזיד אבן אבי ספיאן, לעין עמר שבמרכז הערבה. לאחר שהובס הצבא הביזאנטי, ששוגר לתגבור הגזרה המזרחית של הלימס, חש הצבא המוסלמי מערבה, תוך ניצול הדרכים הפנימיות של הלימס, כדי לערער את המערך מבפנים. הפאטריקיוס סרגיוס וחילי-הביזאנטים הופתעו שנית והובסו כליל. כתוצאה מכל אלה נפל הלימס כולו בידי הערבים כפרי בשל.

8. ראה מאמרו של מ. אבייונה: אילת כפתח לאוקיאנוס ההודי, המתפרסם בקובץ זה. בעניין תעשיית המתכת בערבה — ראה: B. Rothenberg, *Ancient Copper Industries in the Western Arabah*, *PEQ*, Jan.—June 1962, pp. 5-72.

9. מאלאלאס (ed. Bonn, pp. 434, 21; 445, 6) מבחין בין *το ἔξωτερον* ל-*το λιμυτὸν* ללימס הפנימי *το ἑσθότερον λιμυτὸν*. על בעיה זו בכללה — ראה: Fabricius, *הערך limes* ב-*RE XXV*, S. 575 ff. לעומת זה ראה: Poidebard, *La Trace de Rome dans le désert de Syrie*; Baradez, *Fossatum Africae* (ed. de Boor), 174, 3. אמיאנוס מארקלינוס (XXIV, I, 3) מוּבָר על *nostros limites*. מסתבר אמֵּוּא, שההבחנה בין מרחבי-הגנה ראשי ("הלימס הפנימי") ומרחב קדומני ("הלימס החיצוני") משתקפת גם מתוך כתבי הסופרים בניהתקופה.

אשר למהותו של המרחב הקדומני, או "הלימס החיצוני", כדברי מאלאלאס — הרי אפיו היה שונה מזה של מרחב-ההגנה העיקרי, הואיל ושימש איזור-בלם חיצוני בעל עומק משתנה, בהתאם להתפשטותו או להצטמקותו של המרחב, שהיה בפיקוחם או בשליטתם המעשית של הכוחות הסדירים או הבלתי-סדירים שהופקדו עליו. היתה זו תופעה טיפוסית למרחב-הספר החיצוניים של הקיסרות שגבלו בישימוֹן. במרחב הקדומני היו תמיד כמה דרכים שפנו לעבר ארצות האויב, הן כראשי-גשר לפעולות-ענשים ולמסעות-מלחמה והן כמבואות מוגנים ומבוקרים לשם מגע של ימי-שלום בין אוכלוסייתה של הקיסרות והעולם החיצוני, ובמקרה שלפנינו — שבטי-ערב. נוסף על כך כלל המרחב החיצון תחנות-דרך ומקורות-מים מבוצרים, בסיסי-פטרולים וכן מצודות מספר בעמדות-מפתח למטרות שיטור. צפון-אפריקה וסוריה יכולות לשמש דוגמאות טובות להיערכות זו.¹⁰

על קיומה של יחידה סדירה במרחב החיצוני של הלימס יודעים אנו מתוך תעודות ניצנה, המעידות על קיום יחידה של רוכבי-גמלים (הנומרוס תיאודוסינוס) במקום שנוסד, לפי כל הסימנים, על-ידי תיאודוסיוס הב'. אחד מתפקידיה של יחידה זו היה הבטחת הדרך למצרים.

ונשאלת השאלה: נגד אלו אויבים היה מכוון מערך הלימס הארצישראלי? והתשובה היא: בראש ובראשונה כנגד העממים והשבטים הערביים הרבים ששכנו על סף הקיסרות ואשר — כקודמיהם מאז ומתמיד — היו פושטים מתוך מרחבי המרעה שעל סף המדבר לתוך האזורים המיושבים יישוב חקלאי ועירוני של קבע, ברמות עבר-הירדן ובדרום-יהודה. תעודות רומיות שונות מתארות מצב זה, שלא השתנה מעיקרו עד למאה הכ'. כך כותב, למשל, אמיאנוס מארקלינוס (330—395): "ברם, הסרקנים (ערבים), שמעולם לא היו רצויים לנו, לא כידידים ולא כאויבים, היו עוברים את הארץ לארכה ולרחבה והופכים לשממה תוך זמן קצר כל אשר נודמן בדרכם. דומים הם לעיט טורף, אשר כל-אימת שמבטו נתקל בטרף, הוא חוטפו בצלילה מהירה ומסתלק מיד עם טרפו למרחקים."¹¹

10. וראו: Poidebard, pp. 19, 118-128; Baradez, pp. 134-136. על הפקת שבטי-חסות אי-סדירים על "המרחב הקדומני" בארץ, או על חלקים ממנו, למדים אנו, בין השאר, מתוך צויהמסים של באר-שבוע: Alt, *op. cit.*, Fragment IV, S. 12. אשר למנהג זה בכלל ראה: Procopius, *Hist. of the Persian War*, II, X, 23.

11. ראה: Ammianus Marcellinus, XIV, 4; Theophanes, *op. cit.*, 174, 13; Bury, *History of the Later Roman Empire*, XIII, p. 434; Abel, *Histoire de la Palestine*, II, pp. 299, 346.